

Ігор Паньонко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
panyonko@filatelist.org.ua

Олена Ряшко

Львівський державний університет внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу

КРИТИКА ІВАНОМ ФРАНКОМ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

© Паньонко І., Ряшко О., 2017

Проаналізовано боротьбу великого сина українського народу І. Я. Франка з поліцейською політико-правовою системою Австро-Угорської імперії, що сприяла захисту прав і свобод українського народу.

Ключові слова: народ; держава; імперія; влада; несправедливість; тюрма; вибори; поліція.

Ігорь Паньонко, Елена Ряшко

КРИТИКА ИВАНОМ ФРАНКО ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ИМПЕРИИ

Проанализована борьба великого сына украинского народа И. Я. Франко с полицейской политико-правовой системой Австро-Венгерской империи. Эта борьба способствовала защите прав и свобод украинского народа.

Ключевые слова: народ; государство; империя; власть; несправедливость; тюрма; выборы; полиция.

Ihor Panonko

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Civil Law and Procedure
Ph. D., Associate Professor

Olena Ryashko

Lviv State University of Internal Affairs
Department of criminal proceedings
Ph. D., Associate Professor

CRITICISM OF IVAN FRANKO IN POLITICAL-LEGAL SYSTEM OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

The article analyses the great son of the Ukrainian people, Ivan Franko in his struggle against the existing police political and legal system of the Austro-

Hungarian Empire, directed at the protection of the rights and freedoms of Ukrainian people.

Key words: people; state; empire; power; injustice; prison; election; police.

Постановка проблеми. Іван Франко увійшов в історію вітчизняної, світової науки, культури, літератури, філософії, публіцистики, етнографії не тільки як геніальний мислитель, але й як полум'яний борець за захист прав і свобод українського народу. Іван Франко, як і його великий попередник – Тарас Шевченко, все своє життя присвятив національному і соціальному визволенню народу з-під гніту Австро-Угорської та Російської імперій. У своїй творчості та громадсько-політичній діяльності Каменярь виступає як Пророк. Це український Мойсей, що вказує і веде народ з полону рабства до свободи й незалежності. Титанічна боротьба великого гуманіста і патріота у наш час актуальна для України, яка в складних соціально-економічних і політичних обставинах виборює право на незалежність і суверенітет. Проблеми, які вирішував у своїй літературно-творчій і громадсько-політичній діяльності І. Франко, надзвичайно актуальні й нині в умовах розбудови України та її захисту від агресора.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасному франкознавстві чимало проблем, які потребують глибокого і всебічного аналізу. Проблема боротьби Івана Франка з політико-правовою системою Австро-Угорської імперії надзвичайно актуальна. Свого часу письменник дав глибоку змістовну характеристику беззаконня і несправедливості влади. У своїх творах і в громадянсько-політичній діяльності він стає на шлях революційної боротьби, очолює одну із політичних “радикальних партій”, програма якої була спрямована на соціальне і національне визволення українців. Відомі франкознавці висвітлювали окремі соціальні, політико-правові проблеми творчості І. Франка: О. Білецький, М. Возняк, Р. Горак, С. Єфремов, Е. Кирилюк, П. Колесник, С. Смаль-Стоцький, Є. Шаблювський та ін. Деякі аспекти політичної та публіцистичної діяльності І. Франка спрямовані на захист прав і свобод народу. Їх розглядали дослідники М. Василенко, Я. Гнатів, М. Гнатюк, Р. Горак, Н. Горбач, О. Дай, Є. Сухомлин та інші.

Проблеми кримінального переслідування І. Франка пов'язані з його політичною і громадською діяльністю, критикою виборчої системи та арештів. Їх аналізували Р. Гавриш, В. Калинович, В. Кульчицький, Л. Різник, О. Скакун та інші. Всі ці та інші автори зробили істотний внесок у розширення основної бази франкознавства. Разом з тим, зазначимо, що проблеми критики І. Франком політико-правової поліцейської системи і його постійні переслідування та арешти вимагають від дослідників нових творчих розвідок.

Метою дослідження є розкриття сутності боротьби Івана Франка та його критики політико-правової системи Австро-Угорської імперії, політичних та поліцейських переслідувань режимом його творчої політико-громадської діяльності.

Виклад основного матеріалу. У боротьбі з тогочасною політико-правовою системою Австро-Угорської імперії І. Франко, і в своїй творчості, й у політико-громадській діяльності спрямував свій могутній голос проти несправедливості та беззаконня на захист поневоленого народу. Своє національно-патріотичне кредо І. Франко формулює так: “Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом свого народу... повинен своєю працею... відплатитися йому” [1, с. 49].

Що являла собою імперія? Поет і мислитель дає глибоку і чітку характеристику. Це – “Розсадниця недоумства і застою”

*Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: “Даю свободу!”
Дреш шкуру й мовиш: “Двигаю культуру!”
Ти не січеш, не б'єш, в Сибір не шлеш,
Лиш, мов упир, із серця соки ссеши,
Багно твоє лиш серце й душу дусить.*

Управляв Австро-Угорською імперією Франц І, за його словами, так: “Я ставлю угорців в Італію, італійців в Угорщину; Кожний стереже свого сусіда. Вони не розуміють і ненавидять один одного. З їх неприязні народжується порядок, а з ворожнечі – загальний мир” [2, с. 309]. На ключові керівні посади у Галичині призначались “представники польського аристократичного середовища – граф Бадені, Глуховський, граф Потоцький, проф. Бобіницький. Так, у Галицькому сеймі, наприклад, у 1895 р. з 150 депутатів українців було лише 14” [2, с. 313].

Характеризуючи соціальне і правове становище народу, І. Франко писав: “чим більше багатів в центрі, тим більше бідноти довкола; чим більше нагромадження багатства в одних руках, тим більші простори займає зубожіння мас. Соціальний супокій, се найкраща гарантія для п'явок – висисати їх жертви. Що великі соціальні п'явки насавши хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кинути для добра тої нації, якої соками вони наситилися, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх” [3, с. 281]. Мислитель робить висновок: “Джерела всякої політики – слід шукати, насамперед, в економічних і суспільних інтересах” [4, с. 466].

Панівне становище поміщиків і буржуазії в економічній сфері Галичини зумовлювало їх вирішальну роль і в політико-правовій сфері, давало можливість використовувати державно-поліцейський апарат у своїх класово-політичних інтересах. Напівфеодальний політичний режим Австро-Угорської імперії (конституційної монархії) мав по суті бюрократично-поліцейський характер і “прикриваючись елементами обмеженого буржуазного парламентаризму, місцевого “самоврядування”, “культурно-національної автономії” [5, с. 3], захищав панівну політико-правову систему.

Політико-державне керівництво імперії, застосовуючи методи колоніальної політики “поділяй і володій”, передали свою повноту політичної влади польській шляхті, розпалювали національну ворожнечу. У своїй публіцистичній і громадсько-політичній діяльності І. Франко різко критикує так зване “виборче право імперії”. У 1867 р. у Австрії була прийнята Конституція з її обіцянками рівності усіх перед законом, але практично це “право” на практиці не було реалізовано. Яскравим підтвердженням того є виборча система.

І. Франко гостро критикував офіційне конституційне становище Австрійської імперії. Він говорив, що воно було “обвішано кручками і гачками на практиці”. Супроводжувались такими комбінаціями і авантюризмом, що найбрутальніше порушувало елементарну законність і права виборців [6, с. 4]. Так, якщо у 1897 р. від 500 тисяч виборців у парламент вибрали 117 депутатів, то від Галичини – 13 [6, с. 5]. Від представників сільського населення 1,5 мільйонів виборців у парламент було обрано 130 депутатів, а від Галичини – 27 [6, с. 5]. Більша частина сільського населення Австрії (близько 75 %) не користувалася виборчими правами. Західноукраїнське населення, яке становило 13,2 % населення Австрії, посилало до парламенту в 1879 р. всього трьох депутатів із загальної кількості 353 депутатів, а в 1897 р. – 9 депутатів із загальної кількості 425 депутатів [6, с. 6]. Вибори проходили на дворівневій основі. Спочатку село вибирало представника, а потім той ішов голосувати за конкретного кандидата, на якого одержував “рознарядку”. Селянський депутат обирався від 75 тисяч виборців, шляхетський – п'ятдесяти чоловік”.

І. Франко про вибори говорив так: “Я кандидатував у Галичині і випробував “повну законність” Галицьких виборів, так сказати, на власній шкірі” [7, с. 64]. Аналогічно проходили вибори в Галицький сейм в 1895 р. Так, зі “ста п'ятидесяти послів українці здобувають всього чотирнадцять” [8, с. 263].

Населення Галичини не раз висловлювало своє довір'я вірному захиснику своїх прав і свобод – Івану Франкові. Чотири рази висували його кандидатуру до австрійського парламенту. Вперше І. Франко балотувався у 1895 р. В 1897 р. його кандидатуру висували двічі у двох різних куріях і четвертий раз він балотувався надодаткових виборах у 1898 р.

Письменник розповідає про арешти виборців і агітаторів, про скуповування голосів, про засідки на вулицях, про “блокування” його квартири бандою хуліганів, які самі заявляли, що їм веліли побити І. Франка, коли той з'явиться увечері на вулиці. До І. Франка не допускали жодного

селянина, погрозами змусили їх виїхати з міста. Селянський виборчий комітет у одній зі своїх відозв так характеризує Івана Франка – “Він хлопський син вихований в чорній біді, на чорнім хлібі. Ціле своє життя боронив Іван Франко хлопські справи. За справу хлопську він терпів страшні переслідування, але панам різати правди не переставав” [6, с. 23]. Це був, говорили селяни, великий захисник наших прав громадських.

Інструкції про порядок проведення виборів часто суперечили виборчому законодавству, не відповідали йому. Різко засуджував І. Франко виборчу інструкцію, видану напередодні виборів 1985 р., згідно з якою відділам центрального виборчого комітету поставили завдання обговорити, яких осіб слід висувати в кандидати.

Аналізуючи сутність конституційної реформи Австрійської імперії, вітчизняні дослідники зазначають, що вона не була доведена до кінця. “Залишено чимало застарілих правових норм, які зберегли переваги одних верств населення над іншими, а в підсумку вели до нерівноправного становища націй. Чимало правових норм було записано у вигляді декларацій і не підкріплялися механізмом уведення в дію” [9, с. 240]. Активно і рішуче І. Франко виступав проти виборчої системи, в якій бачив і беззаконня, і нерівність виборчих прав. Цю проблему в сатиричній формі мислитель описував у творах – “Острий-преострий староста”, “Свинья”, “Свинська конституція” та ін.

Протягом 1887–1889 рр. публікувались його статті з критикою тогочасної виборчої системи в газетах “Діло”, “Журавлі”, “Зоря”, а також в польських періодичних виданнях “Kurjer Lwowski”, “Kraj”, “Prawda”.

У грудні 1886 р. поліція конфіскувала журнал “Поступ”, у якому І. Франко чітко і відкрито формулював свою соціально-політичну, економічну, правову програму, акцентуючи на необхідності боротьби за права і свободи кожної людини – її прав а на освіту, свободу друку, свободу народних зборів, широку автономію сільських общин.

Ще студентом Львівського університету І. Франко долучився до активної громадсько-політичної діяльності. На другому році студентського життя, у червні 1877 р., Івана Франка і його товаришів заарештували і кинули до львівської в’язниці. Їх звинувачували в соціалістичній пропаганді. Просидів І. Франко в тюрмі дев’ять місяців. Це були страшні місяці. Сидів він разом зі злочинцями, волоцюгами і грабіжниками, яких бувало в одній камері від 14 до 18. Кілька тижнів І. Франко провів у в’язниці, де було одне маленьке вікно і жило дванадцять чоловіків, з них восьмеро спало на тапчані, а четверо під ним, бо іншого місця не було.

Весною 1880 р. письменника вдруге заарештували за підозрою щодо розповсюдження “основ соціалізму”, він відсидів три місяці й тяжко захворів. У новелі “На дні” описав самоуправство поліції, суду, відкрите порушення елементарних людських прав і законності в пенітенціарних установах імперії.

У 1889 р. І. Франка утретє заарештували за звинуваченням у спробі “відірвати Галичину від Австрії і приєднати її до Росії”. За це його протримали у в’язниці десять тижнів [10, с. 14]. Поет звертався до суддів зі словами.

*За що мене в пута скували,
За що мені воленьку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?
Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх –
Се весь і єдиний мій зріх.*

За І. Франком та його товаришами й однодумцями був встановлений суворий таємний поліцейський нагляд. Перевіряли їх листування, був встановлений нагляд за особами, з якими вони зустрічались чи листувались, посилювались поліцейські репресії, проводились обшуки квартир, редакцій прогресивних газет і установ. І як результат – постійні арешти і судові процеси.

Характеризуючи політичну обстановку в Галичині, поліцейські органи інформували правлячі кола імперії про великий вплив на свідомість простого народу, зокрема гімназійної та студентської

молоді, соціалістичних ідей, а також творів Т. Шевченка, зокрема “Гайдамак”, “Наймички” та ін. І. Франка характеризували як активного організатора студентської молоді й небезпечного пропагандиста соціалістичних ідей.

У таємних інструкціях австрійського уряду поліції надається право діяти рішуче, щоб ізолювати І. Франка і його однодумців і для цього застосовувати радикальні методи проведення слідчих дій та арешти.

У попередньому слідстві І. Франка допитували двічі: 12 червня 1877 р. у поліції та 21 червня 1877 р. – у суді. Після закінчення допиту слідчий суддя оголосив постанову, згідно з якою проти І. Франка розпочинались судове слідство в справі належності до таємного соціалістичного товариства й участі в недозволеній соціалістичній пропаганді. Оголошувалось, що суд застосовує до нього запобіжний захід – на час слідства затримує його в слідчій тюрмі. За цей період поліція проводить обшуки і допити багатьох осіб, з якими І. Франко листувався або мав будь-які зв'язки. Надзвичайно прискіпливо перевірялася вся кореспонденція і посилки, які надходили на адресу І. Франка. До І. Франка і його товаришів слідчі органи застосували суворий режим ув'язнення. Письменник писав, що дев'ять місяців тюрми були для нього тортурою...

14 січня 1878 р. о 9 годині ранку в Львівському крайовому суді розпочався судовий процес над Іваном Франком і його товаришами. Цей процес викликав великий інтерес серед усіх соціальних сфер суспільства. Зал судового засідання був переповнений публікою і кореспондентами газет, які пильно стежили за ходом процесу. Велике зацікавлення проявляла молодь, гімназисти і студенти. Гімназист Куровець, що був на процесі, пізніше лікар, писав у споминах, що молодь ходила слухати процес, бо їй “дуже імпонував молодий Франко – своєю характерністю, сміливим виступом і промовою, яку виголосив з запалом, дзвінким металічним голосом” [5, с. 74].

І. Франко негативно і критично ставився до тогочасної кримінальної юстиції. Характеризуючи суд, поліцейський слідчий апарат, пенітенціарні заклади, він вказував, що суд лише імітував захист правопорядку, тобто, як і “основний закон, був однієї машини колесом”, “колесо поліцейсько-бюрократичної державної машини” [11, с. 89]. “Що нам із того, – писав І. Франко, – що на бумазі обіцяна рівність перед законом, коли в житті на кожному кроці бачимо, що це неправда, що на багатого нема рівного права, що бідний не може пожалітися на свою неправду і що за однаковий проступок бідного карають двічі важче ніж багатого” [12, с. 77].

І. Франко вказував на те, що сучасний йому кримінально-процесуальний процес був побудований формально не на користь обвинувачуваного, що без дозволу прокурора проводяться арешти, обшуки, виїмки.

Судовий процес, стверджував І. Франко, “це – карикатура на правосуддя: судові і прокурорські органи створюють штучні, неіснуючі й не доведені матеріали для обвинувачення, і засудження. На попередньому слідстві виступають підставні особи в якості свідків, слідство напередодні спрямовується у вигідне для обвинуваченого поміщика русло, одним словом, порушується законність з допомогою самих суддів, які призвані стояти на сторожі закону” [11, с. 90].

І. Франко добре вивчив систему австрійського судочинства, оскільки сам не раз відбував покарання. Письменник яскраво і правдиво у своїх творах відображає тюремний режим, який був спрямований на приниження людської гідності, на фізичні й моральні муки особистості. Адміністрація тюрем володіла необмеженою владою і відкрито чинила свавілля над арештованими.

У зв'язку з виборами в Галицький сейм І. Франко глибоко вивчає проблеми держави і права. Свою предвиборчу програму він формулює не тільки як вчений і публіцист, але і як народний трибун, блискучий оратор. “І. Франко, – зазначає О. Скакун, – прагнув проникнути в сутність буржуазного права власності, вільно орієнтувався в питаннях державного права, вивчав кримінальне, цивільне, земельне законодавство Австро-Угорщини, цікавився питаннями міжнародного права” [11, с. 80].

І. Франко глибоко і болісно переживав соціально-політичне і правове гноблення простого народу Галичини. В одному з автобіографічних оповідань письменник розповідає, що для збирання фольклорного матеріалу (народних пісень, коломийок, пісень, легенд) він приїхав у одне гірське село. Коли про те довідався староста, він послав жандарма, щоб доставити його до себе. Жандарм затримав І. Франка і в кайданках пішки 20-кілометровими гірськими шляхами доставив до старости. Староста не знайшов в І. Франка ніяких антиурядових документів, і коли І. Франко запитав, чому його затримали, сказавши, що не винний, староста відповів: “Помиляєшся дуже. Невинний! Ти невинний? Але ж ти вже тим самим винний, що загалом існуєш” [13, с. 387]. Цей вислів старости – яскравий приклад політико-правової атмосфери і моралі, які існували в Галичині.

Глибоко переживав Каменяр рабство свого народу не тільки під владою Австро-Угорської, але й Російської імперії, яку називав “Темним царством”. “В абсолютній державі, де воля царя – закон і де тим самим закон уgruntований не на якихось для кожного ясних і зрозумілих принципах, а на волі однієї всевладної одиниці, нема ніякої підстави ані можливості критикувати закони, критикувати будову та хід державної машини”, – писав І. Франко в статті “Темне царство” [14, с. 64].

Постійні переслідування, арешти, тюрми, різні життєві злигодні не зламали волю геніального українського Пророка. Він, як і великий Т. Шевченко, не схилив голови, а своєю діяльністю мужньо захищав свій народ “Вийшовши з самого дна народу, – наголошував І. Франко, – я старався однаковою любов’ю обняти всі його верстви” [15, с. 308–310].

У поемі “Мойсей” висловлена віра поета в невичерпну силу народу, в те, що попри тяжкі поневіряння, український народ матиме щасливе майбутнє.

Висновки. І. Франко у своїй літературній, публіцистичній і громадсько-політичній діяльності вів мужню, рішучу і послідовну боротьбу з політико-правовою системою Австро-Угорщини.

Мислитель жив і діяв у складних і тяжких умовах Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Як в усякій колонії, соціальний гніт тут доповнювався національним гнобленням. Вірний син свого народу, як і великий Т. Шевченко, він вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв’язаний. Уже з юнацьких років він цілком свідомо стає на шлях революціонера, на шлях боротьби проти несправедливого суспільного ладу, за соціальні й національні права народу.

І. Франко так визначав суть своєї діяльності: “Головну увагу клав я на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі і національні права”.

Яскравий письменник і талановитий публіцист розкрив лицемірність проголошуваних на сторінках урядових газет принципів свободи, рівності й братерства, наголошуючи, що принцип свободи насправді означає фактично свободу панівних класів Австро-Угорської імперії, нещадної експлуатації українських робітників і селян.

Письменник і політичний діяч, І. Франко гостро критикував всю політико-правову систему імперії та її так звану конституцію і виборчо-правову систему.

У своїй творчій діяльності І. Франко глибоко філософськи розкрив і об’єктивні, й суб’єктивні причини національного і соціального гноблення народу. Мислитель сформулював не тільки глибокі ідеї, але й цілу політико-правову програму боротьби і визволення українців з-під гніту як Австрійської, так і Російської імперій. Критика політико-правової системи Австро-Угорської імперії викликала люту ненависть влади до письменника. Постійні переслідування, арешти, тюрма і навіть замах на його життя з боку влади не зламали волі великого Пророка, який ніколи не відступав від істини, від святої правди, не йшов на компроміс із совістю.

Письменник і вчений у своїх творах розкрив причини соціально-політичної, економічної, правової несправедливості, глибоко науково обґрунтував шляхи боротьби українського народу за своє визволення.

І у наш час, коли Україна веде боротьбу за побудову нового демократично соціально-політичного устрою та захисту своєї незалежності та суверенітету, в творах великого Каменяря ми черпаємо силу, наснагу, любов до своєї Батьківщини.

1. Франко І. *Перехресні стежки* / І. Франко // *Вибр. тв.: у 50 т.* – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 20. – С. 173–472. 2. Макарчук В. С. *Загальна історія держави і права зарубіжних країн* / В. С. Макарчук. – К.: Атіка, 2007. – 592 с. 3. Франко І. *Поза межами можливого* / І. Франко // *Вибр. тв.: у 50 т.* – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 45. – С. 276–285. 4. Франко І. *Двори і хата в Галичині* / Іван Франко. *Економічні праці: Зібрання творів в 50 т.* – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. Книга 1. – С. 461–473. 5. Калинович В. І. *Політичні процеси Івана Франка та його товаришів* / В. І. Калинович. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1967. 6. Кульчицький В. С. *Критика Івана Франка буржуазного виборчого права* / В. С. Кульчицький, Н. І. Тітова. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1959. – 23 с. 7. Гавриш Р. *Державотворчі погляди Івана Франка* / Р. Гавриш // *Я син народу, що в гору йде...: зб. матер. обл. наук-практ. конфер., присв. 150-річчю від дня народження Івана Франка.* – Івано-Франківськ, ОПППО, 2007. – С. 63–68. 8. Різник Левко. *Самотність Пророка, або Добрий Ангел Івана Франка: роман-есе* / Левко Різник. – Львів: Світ, 2007. – 272 с. 9. Терлюк І. Я. *Історія держави і права України: [навч. посіб]* / І. Я. Терлюк. – Вид. 3-тє, переробл. – К.: Атіка, 2013. – 628 с. 10. Горбач Н. Я. *Філософські переконання Івана Франка* / Н. Я. Горбач. – Львів: Каменярь, 2006. – 112 с. 11. Скакун О. Ф. *Іван Франко. Из истории политической и правовой мысли* / О. Ф. Скакун. – М.: Юрид. лит-ра, 1987. – 128 с. 12. Франко Іван. *Вибрані суспільно-політичні погляди* / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1999. – 270 с. 13. Франко І. *Острій-преострій староста: оповідання* / І. Я. Франко. – Твори: в 2-х т. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 2. – С. 380–399. 14. Франко Іван. *Темне царство* / Іван Франко // *Шевченознавські студії / упоряд. М. Гнатюк.* – Львів: Світ, 2005. – С. 56–77. 15. Франко Іван. *Дослідження. Статті. Матеріали. Літературно-критичні праці (1897–1899)* / Іван Франко. – *Вибр. тв.: у 50 т.* – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 308–310.

REFERENCES

1. Franko I. *Perekhresni stezhky: Vybr. tv.: u 50-t.* [Cross paths]. Kiev, Nauk. dumka Publ., 1979, pp. 173–472. 2. Makarchuk V. S. *Zahal'na istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin* [General History of State and Law of foreign countries]. Kiev, Atika Publ., 2007, 592 p. 3. Franko I. *Poza mezhamy mozhylyvoho: Vybr. tv.: u 50-t.* [Beyond possible]. Kiev, Nauk. dumka Publ., 1984, pp. 276–285. 4. Franko I. *Dvory i khata v Halychyni: Zibrannya tvoriv v 50-t.* [Yard and house in Galicia]. Kiev, Nauk. dumka Publ., 1984, pp. 461–473. 5. Kalynovych V. I. *Politychni protsesy Ivana Franka ta yoho tovaryshiv* [Political processes Franko and his comrades]. Lviv, Vyd-vo L'viv's'koho universytetu Publ., 1967. 6. Kul'chyt's'kyu V. S. *Krytyka Ivana Franka burzhuzaznoho vyborchoho prava* [Criticism Franko bourgeois suffrage]. Lviv, Vydavnytstvo L'viv's'koho universytetu Publ., 1959, 23 p. 7. Havrysh R. *Derzhavotvorchi pohlyady Ivana Franka: Zbirnyk materialiv oblasnoyi naukovo-praktychn. konferentsiyi, prysvyachenoyi 150-richchyu vid dnya narodzhennya Ivana Franka "Ya syn naroda, shcho v horu yde..."* [State building views Franko]. Ivano-Frankivsk, OIPPO Publ., 2007, pp. 63–68. 8. Riznyk Levko. *Samotnist' Proroka, abo Dobryy Anhel Ivana Franka: Roman-ese* [Loneliness prophet, or a good angel Franko]. Lviv, Svit Publ., 2007, 272 p. 9. Terlyuk I. Ya. *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of State and Law of Ukraine]. Kiev, Atika Publ., 2013, 628 p. 10. Horbach N. Ya. *Filosofs'ki perekonannya Ivana Franka* [Philosophical belief Franko]. Lviv, Kamenyar Publ., 2006, 112 p. 11. Skakun O. F. *Ivan Franko. Iz istorii politicheskoy i pravovoy mysli* [Ivan Franko. From the history of political and legal thought]. Moscow, Juridicheskaja literatura Publ., 1987, 128 p. 12. Franko Ivan. *Vybrani suspil'no-politychni pohlyady* [Selected social and political views]. Kiev, Nauk. dumka Publ., 1999, 270 p. 13. Franko I. *Ostryy-preostryy starosta. Oповідання: Tvory v 2-kh t.* [Island-preostryy mayor. Story]. Kiev, Dnipro Publ., 1986, pp. 380–399. 14. Franko Ivan. *Temneye tsarstvo* [Darker realm]. Lviv, Svit Publ., 2005, pp. 56–77. 15. Franko Ivan. *Doslidzhennya. Stati. Materialy. Literaturno-krytychni pratsi (1897–1899): Vybr. tv.: u 50-t.* [Research. Articles. Materials. Literary-critical work (1897–1899)]. Kiev, Nauk. dumka Publ., 1981, pp. 308–310.

Дата надходження: 10.03.2017 р.